

ANA PERINIĆ LEWIS
Institut za antropologiju, Zagreb

“KOME MORE, A KOME VODA”: MOTIV VODE U USMENIM HVARSKIM PJESMAMA¹

Otok Hvar je mjesto susreta dinarskog i mediteranskog prostora, spoj kopnene i primorske Dalmacije u malom, a time i simbioza dviju usmenoknjiževnih tradicija na samo 300 četvornih kilometara. U naseljima istočnoga dijela otoka dominiraju epske, junačke, deseteračke pjesme, dok su na zapadu zastupljeni pretežno lirski, nedeseterački oblici. Analizom rukopisnih zbirki usmenog pjesništva otoka Hvara skupljanog u 19. i 20. stoljeću na tematsko-motivskoj se razini istražuje upisivanje geografskog prostora, osobito toposa mora i vode. Predodžbe mora, more kao topos, metafora ili ustaljena formula mnogo su zastupljeniji na zapadu nego na istoku otoka. Topos vode u pjesništvu istočnih Hvarana znatno je češći, no u usmenim pjesmama njihovih zapadnih suotočana. Unatoč prožimanjima, preuzimanjima i lokaliziranju pojedinih sadržaja, more i doživljaj mora ipak su najsnažniji dokaz sredozemništva stanovnika koji žive uz njega i od njega.

Cljučne riječi: otok Hvar, usmeno pjesništvo, topos mora, topos vode, mitska voda, sredozemništvo

Na otoku Hvaru je zamjetna podvojenost stanovnika zapadnog, starosjedilačkog, “mediteranskog” i istočnog, doseljeničkog, “kontinentalnog” dijela otoka Hvara. Odnos “mi” i “oni” može se pratiti u konstrukcijama i reprezentacijama lokalnih identiteta i regionalnih specifičnosti u književnim djelima hvarskih autora ranog novovjekovlja, u diskurzivnim postupcima oblikovanja samopredodžbi i predodžbi o drugima u izgradnji grupnog identiteta (Perinić 2009). Ovdje je riječ o jednosmjernom pogledu, onomu koji je upućen iz starosjedilačkog, mediteranskog zapada otoka i to isključivo od njegovih urbanih stanovnika. Književna su djela nastala u gradskim sredinama, svojom su tematikom najčešće vezana uz grad i urbanu kulturu. Ona zbog toga nude samo jedan segment otočnih stereotipizacija koje su tako projicirane iz perspektive nastale unutar jedne skupine ljudi i dio su kulture s kojom se može identificirati samo dio onodobnih hvarskih

¹ Ovaj je radi dio doktorske radnje “Pluralizam lokalnih identiteta Hvarana u pisanim izvorima i usmenom pjesništvu”, koja se izrađuje u sklopu projekta Populacijska struktura Hrvatske – antropogenetički pristup (196-1962766-2751), voditelj: akademik Pavao Rudan.

otočana. Kao što Hvar ima važno mjesto u starijoj hrvatskoj književnosti, vrlo je važan i za usmenu književnu tradiciju. Petar Hektorović i njegovo stvaralaštvo pokazuju supostojanja i prožimanja usmene i pisane književne tradicije na otoku. Hektorovićevo *Ribanje i ribarsko prigovaranje* (1555., izd. 1568.) zapravo je dokaz vrlo živog usmenog stvaralaštva na Hvaru u 16. stoljeću. Ribari Nikola Zet i Paskoje Debelja uz razgovore koje vode s Hektorovićem na trodnevnu putovanju uz brojne poslovice, zagonetke i pitalice u kojima se međusobno nadmeću, pjevaju naizmjenice zdravice i počasnice (*Naš gospodin poljem jizdi*), lirsku pjesmu (*I kliče djevojka*) te bugarštice (*O Marku Kraljeviću i bratu mu Andrijašu, Pjesma o Radoslavu Sivernicu i Vlatku udinskom vojvodi*), koje je Hektorović vjerno zabilježio. “Kao što je Šižgorić, možemo tako reći, prvi imenovao određene usmene lirske žanrove, tako je Hektorović dodao nove, klasificirajući ih prema izvođenju i opisujući istovremeno i epske i lirske žanrove, ali i one ‘između’, bugarštice baladnog karaktera. Opisao je trenutke i tehniku pjevanja i donio dva *melografska zapisa* (uz pjesme *Kada mi se Radosave vojevoda odiljaše* i *I kliče djevojka*) koja su doista imala značenje povijesnog događaja” (Perić-Polonijo 1996:25). Time je starogradski plemić postao prvi etnograf i melograf na našim prostorima. U Hektorovićevim je zapisima vidljivo supostojanje i prepletanje lirske i epske usmene tradicije, koje dodatnu potvrdu dobiva i usporedbom opisa načina izvedbe pojedinih žanrova. “Paskoje i Nikola pjevaju počasnice *na staru*, što znači na način od starine poznat, uobičajen” (Perić-Polonijo 1996:25), time daju do znanja da se lirska poezija na otoku od davnina izvodila ustaljenim i dobro poznatim načinom. S druge strane, i za bugarštice kažu da ih *bugare* onako “kako meu družinom vazda smo činili”. No ovdje taj uobičajen i ustaljen način imenuju određujući ga kao “sarpski način”, što ukazuje na “srodnost stiha bugarštice s oblikom stiha u kopnenom zaleđu” (Bošković-Stulli 1970:197), Budući da je “sarpski način”² jedno od mjesta u Hektorovićevim zapisima koje je najviše analizirano i prijeporno, među tumačenjima izdvajam tumačenje koje je ponudila Maja Bošković-Stulli jer odgovara migracijskim kretanjima i sastavu stanovništva otoka Hvara: “Ja taj ‘način’ ne bih shvatila kao posebnu oznaku pripadnosti bugarštice, nego vidim u tome trag značajnih etničko društvenih kretanja u burnome 16. stoljeću, kada je dolazilo do masovnih seoba stanovništva, do napučivanja obale i otoka žiteljstvom iz unutrašnjosti, srpskim a i drugim, koje je bježalo pred Turcima, i kojima su svima hrvatski otočni starosjedoci, uz ostala imena, davali i srpsko ime; tada su nastajali uzajamni kontakti i, utjecaji i preuzimanja nekih tradicija među starim i novim pučanstvom, svega onoga što se kasnije asimiliralo i pretopilo, a u

² *Malo provozivši prī ner se umori.*

Riči potočivši Nikola govori:

recimo po jednu, za vrime minuti,

bugarščinu sredinu i za trud ne čuti,

da sarpskim načinom, moj družje primili,

kako mev družinom vazda smo činili... (Hektorović 1968:319).

Hektorovićevo spomenu ‘srpskog načina’ pjevanja sačuvao se trenutak još neasimiliranog utjecaja. Čini mi se da je taj navod dragocjen prije svega kao povijesno-etnografska informacija” (Bošković-Stulli 1970:197). Budući da su starogradski plemić i njegovi suputnici (ribari) očito bili stanovnici zapadnog, mediteranskog dijela Hvara, točnije Staroga Grada i njegove okolice, logična je pretpostavka da usmena književnost zabilježena i sačuvana u *Ribanju* pripada tom prostoru otoka. Hvarski renesansni komediograf Martin Benetović u svojoj *Hvarinji* (oko 1599. g.) također spominje jednu bugaršticu. Sluga Bogdan Plamjanin predlaže ostarjelu Dubrovčaninu Mikletu pjevanje “bugaršćice od Petra Rešetine” za pridobivanje naklonosti udovice Polonije.³ Za Bogdana znamo da dolazi u Hvar iz Gdinja (sela na istoku otoka). Ovdje je “narodna” pjesma ponuđena dubrovačkom vlastelinu koji dotad u ljubavnom zanosu citira Lucijeve i Držičeve petrarkističke stihove nerazumljive Bogdanu samo jedan u nizu pokretača komičnosti temeljene na opreci obrazovanost – neukost. Osim toga, Petar Rešetina nije poznati epski junak, već očito lokalna osoba čije je ime renesansnim Hvaranima bilo poticaj za smijeh i smiješno.⁴ Time bi Benetovićev stav prema usmenoj hvarskoj poeziji bio očito različit od Hektorovićeve. Hektorović u poslanici Mikši Pelegrinoviću objašnjava okolnosti nastanka *Ribanja* s osvrtom na zapisane usmene pjesme. Pavao Pavličić, analizirajući funkcije ranonovojekovnih posveta u njima, pronalazi elemente autorskih poetika, “autori u njih nastoje uplesti što više vlastitih misli o književnosti i pozvati se na što više autoriteta, a to čini njihove poetičke osvrte vrlo zgusnutima pa u njima gotovo svaka riječ ima svojevrstu težinu” (Pavličić 2006:5). Ta je posveta Hektorovićeve autorska poetika, a inovacija koju uvodi u *Ribanje* je poimanje zbilje. Zbilja se u *Ribanju* pojavljuje na tri načina: kao razlog zašto djelo postoji, kao jamac istinitosti (autentičnosti i konzistencije) i kao estetski okvir u kojemu tekst treba čitati. Zapisane usmene pjesme time su dobile svoju legitimaciju: ako je istinito zbiljanje (trodnevna plovidba), istinit je i svaki njegov dio pa time i usmene pjesme, one su vrijedne “po svome aktualnom postojanju, a ne po tome što su bile nečije autorsko djelo” (Pavličić 2006:57). Međutim, u tekstu poslanice je zamjetan ton isprike kojim je prožet, kao da se Hektorović ispričava svome učenom prijatelju što u *Ribanje* unosi zapise usmenih pjesama.⁵

³ BOGDAN: “Ja ću joj reć **bugaršćicu** od Petra Rešetina, neka meni!” (IV/10:187).

⁴ Znamo što su bugaršćice, dok za drugi dio ovoga sklopa znamo samo to da je *Rešetina* bilo prezime ili nadimak neke hvarske pučke obitelji u 16. st. (u fusnoti – God. 1542. krštena je Margarita, kći meštra Luke *rescetine*, a 1565. Lukra, kći Frane *resetine* i žene mu Frane – MK I., f. 201v i 176) (Kovačić 2008:174).

⁵ “... **imam sumnju nemalu** da ti će u onom ribarskomu prigovaranju **jedna stvar biti neugodna** dokle joj uzrok ne poznaš, a to jere si (možebiti) i od družih slišal bugaršćice one koje su moji ribari bugarili i onu istu pisanu koju obadva zajedno pripivaše, i mni mi se da mi ćeš reći u sebi: zašto nisi sam od tvoga uma kojegodi bugaršćice i pisan izmislio i složio nego si pošal one stvari kê i družu umiju povidati? Zato ti dam znati da sam ja veliku pomnju stavil ispisati izvarsnom vitezu onomu i dati na znanje sve ribanje moje i vās put moj pravom istinom onako kakov je bio, ne priloživ jednu

U komedijama koje su u ovom radu objedinjene nazivom “plamske” i za koje ponovno navodim sumnju u Benetovićevo autorstvo, također se spominje usmeno stvaralaštvo. U *Komediji od Raskota* “bugarščice” se spominju tri puta,⁶ a kao uzor junaštva navode se junaci koji se pojavljuju i u ostalim zapisanim bugaršticama te u epskoj, deseteračkoj poeziji (vojvoda Janko, Novak Bedelija i Marko Kraljević). Oni su prototipovi junaštva i hrabrosti za plamske likove iz ove hvarske komedije. U *Komediji od Raskota* ima nekoliko napjeva, stihova pjesama koje su se vjerojatno pjevale u pojedinim prizorima. Obično pjeva Cvita (jednom Duklin) i u didaskalijama uz te stihove stoji uputa *canta* ili *cantando*. Stihovi koje pjeva Duklin zapravo su petrarkistički, dok Cvitini napjevi podsjećaju na usmenu lirsku poeziju i velika je šteta što su sačuvani u vrlo lošem i netočnom prijepisu pa se u drugom zapisu vrlo teško može proniknuti u smisao riječi.⁷

Kao što su djela hvarskih renesansnih pisaca pokazala živu usmenu tradiciju na otoku Hvaru, sačuvala su i dokaz njezine raznolikosti, prije svega dvojnosti koja je karakteristična za cijelu Dalmaciju, ali i velik dio Sredozemlja. Na prostoru južne Hrvatske, za koji se i danas češće koristi povijesno ime Dalmacija, najvidljivije je supostojanje dvaju oprečnih geografskih, društvenih i kulturnih entiteta. “S jedne strane pretežito ruralna društvena organizacija, stočarsko-ratnička aktivnost i blizina, štoviše sama prisutnost turske države, a s druge strane urbani karakter čak i veoma malih primorskih i otočkih mjesta, ribarstvo, pomorstvo i trgovina, a to znači i kontakti s drugim zemljama, prije svega sa susjednom talijanskom obalom. Iz ovoga se može naslutiti koliko je morao biti različit svakodnevni život puka u ta dva dalmatinska kulturna prostora, te da se to svakako moralo odraziti i na književni folklor” (Dukić 1997:27-28). Sve navedene okolnosti oblikovale su dvije usmene tradicije, u jednoj dominira epika, dok drugu možemo obilježiti kao baladnu i lirsku. Njihovom usporedbom uočavamo da je “hajdučka deseteračka junačka poezija, ipak vrlo različita zbog svega onoga što se, barem na hrvatskom prostoru, prima kao mediteransko, jadransko, inspirirano morem, tako da junačka epika odudara od primorske sredozemno obilježene usmene tradicije” (Bošković-

rič najmanju, jer se ionako nije pristojalo onomu komu pisah ni meni koji sam pisal, budući mi draga bila vazda istina u svemu, i toliko veće, zašto tko godi bi šteći poznal da su riči novo složene i izmišljene, mogal bi po tom verovati i daržati da je sve ostalo ono s lažom složeno i izmišljeno” (Hektorović 1968:224-225, istaknula A. P. L.).

⁶ RASKO: “A suposta ni strah. Veće krat sam se s pastiri latil, bil i šaškal ner s Plamjani. I Janko vojvoda al Novak Bedelija bili su junaci. Još ako bog dopusti sriću, hoću da se i od ovog bugarščica iznese, ter to a vi mjite da me je strah” (II/2:108).

RASKO: “E, e ovon krivačon, ah bogme bi se hotilo da su junaci stari od bugarščic, da mi se ne bi činili svi od voska. Prosti mi, kume, ne znaš me dobro, a pur znaš ko smo” (III/4:113).

DUKLIN: “Jesam li se junaški podnil?”

CVITA: “Bogme, moj Marko Kraljević!” (I/4:104). (istaknula A. P. L.)

⁷ CVITA: “Da bij se ne zvala sedam, sedam sirot majka” (*cantando*) (I/3:102).

CVITA: “Triš mi dvornici četare poščiči...” (I/3:102) – Joško Kovačić iznosi moguće pravo značenje pogrešno napisane riječi: “poščiči” = poščici (poljari, od “poljščik”) (Kovačić 2008:75).

Stulli 1999:84). Folkloristička istraživanja više su se zanimala epskom tradicijom i opisivala ju jer je interes za nju dolazio i iz inozemnih znanstvenih krugova. “Favorizirani žanr južnoslavenske usmene tradicije svakako je epika, i to deseteračka epika” (Lozica 1990:111). Hrvatski folklorist Olinko Delorko jedan je od prvih koji je u zbirke usmenog pjesništva uveo kao osobitu vrijednost pjesme povezane s morem i primorjem, čudio se što ih je u antologijama bilo tako malo, pa se “dobivao dojam da smo mi narod koji nastava samo kopno i ima vrlo malo smisla za more i njegove ugođaje” (Bošković-Stulli 1999:88).

Kako je spomenuto da je pisana književnost bila pretežno vezana uz hvarska gradska središta zapadnog, mediteranskog dijela otoka, ovaj će dio obuhvatiti usmenu književnost (s težištem na usmenom pjesništvu) cijeloga otoka. Otok Hvar je mjesto susreta dinarskog i mediteranskog prostora, spoj kopnene i primorske Dalmacije u malom, a time i simbioza dviju usmenoknjiževnih tradicija na otočnom prostoru od samo 300 četvornih kilometara.

Analizom jednoga segmenta hvarskog usmenog stvaralaštva (usmene poezije) pokušat će se dokazati višestoljetno supostojanje, ali i međusobni utjecaj, preuzimanja i u krajnjem obliku pretapanje epske i lirske usmene tradicije na otoku Hvaru: što je ostalo “tvrdo glavo” neasimilirano i prepoznatljivo, a, s druge strane, što se stopilo i proželo te nastavilo postojati u pojedinim međuoblicima. Osim toga, fundus skupljene folklorne građe s Hvara je opsežan i pruža dobar dijakronijski pregled, gotovo 450 godina kontinuiranog skupljanja i bilježenja usmenog stvaralaštva na otoku. Različitost epske i lirske usmenoknjiževne tradicije može se pratiti na nekoliko razina: *sižejnoj* (tematsko-motivskoj), *žanrovskoj* (epska junačka pjesma, romansa, balada), na *razini pjesničkog jezika, glazbene pratnje i izvedbenog konteksta*. Zbog brojnosti usmenih hvarskih pjesama i praćenja otočne podijeljenosti na istok i zapad, analiza će na tematsko-motivskoj razini istražiti upisivanje geografskog prostora, osobito toposa vode.

Usmeno pjesništvo otoka Hvara

Nakon prvih hvarskih usmenih pjesama zabilježenih u Hektorovićeveu *Ribanju*, Matica hrvatska je u 19. stoljeću kao dio građe za ediciju *Hrvatske narodne pjesme* prikupila rukopisne zbirke osmorice Matičinih skupljača. Rukopisi su nastali od 1845. do 1892. i obuhvaćaju četiri hvarska naselja. Skupljena usmenoknjiževna građa obuhvaća 680 pjesama, od kojih 463 pjesme pripadaju naseljima zapadnoga dijela otoka Hvara (Stari Grad – 434, Vrbanj – 29), a 217 pjesama istočnim otočnim naseljima (Bogomolje – 76, Sućuraj – 141). (Tablica 1.)

Tablica 1. Popis skupljača i autora rukopisnih zbirki hvarske usmene poezije u 19. st.

ZAPAD (5 zbirki)	ISTOK (3 zbirke)
<p>VRBANJ</p> <p>Ivan Novak (1885.)</p>	<p>BOGOMOLJE</p> <p>Rinaldo Nališ (1885.)</p> <p>Anibal Ivančić (1886.)</p>
<p>STARI GRAD</p> <p>Šime Ljubić (1822. – 1896.) – 1. zbirku pripremio za tisak 1846., a 2. zbirku 1847.</p> <p>Petar Ružević (skupio građu 1878. – 1881.)</p> <p>Luka Bervaldi Lucić (1892.)</p>	<p>SUĆURAJ</p> <p>Rinaldo Nališ (1885.)</p> <p>Miho Anđelinović (1889.)</p>

Unutar korpusa je vidljivo supostojanje dvaju modela, dviju različitih usmenih tradicija na otoku. U naseljima istočnog dijela otoka dominiraju epske, junačke, deseteračke pjesme, spjevane na štokavskoj ikavici uz popriličan broj turcizama (u mjestu Bogomolju sve su skupljene pjesme epske, junačke, deseteračke). Na zapadu otoka skupljeni su pretežno lirski, nedeseterački oblici, spjevani čakavskom ikavicom koja obiluje talijanizmima, a zamjetna je veća upisanost mediteranskog prostora nego u usmenim pjesmama istočnog Hvara.

U 20. stoljeću broj je rukopisnih zbirki nešto veći (njih 18),⁸ osim usmenih pjesama skupljani su i drugi žanrovi usmene hvarske tradicije. Budući da su u 19. st. skupljene samo usmene pjesme, iz postojećega su fundusa za analizu u ovome radu uzeti u obzir samo rukopisi u kojima je zapisano usmeno pjesništvo kako bi se dobio što bolji dijakronijski pregled. Uz postojeća otočna mjesta u kojima je u 19. st. zabilježena usmena poezija, u 20. st. folkloristi su obuhvatili sva naselja koja su obradili Matičini skupljači te ostala hvarska naselja na zapadu (Brusje, Dol, Hvar, Jelsu, Rudine, Svetu Nedilju, Velo Grablje, Vrisnik, Vrbosku, Svirče) i istoku (Gdinj, Poljica, Zastrazišće) otoka (Tablica 2).

⁸ Cjelovit popis hvarskih rukopisa usmenog pjesništva nalazi se na kraju rada. U rukopisu Stjepana Stepanova “Narodne popijevke iz Vrboske na otoku Hvaru” iz 1956. (IEF rkp. N 223) nalazi se prijepis dviju misa iz Vrboske. Spominje da je “pokojni Dobronić” u Vrboskoj zapisivao narodne pjesme, ali da ih nije zapisao sve. Iako se rukopis vodi pod naslovom “Narodne pjesme iz Vrboske na Hvaru” i u njemu nema zapisa usmenih pjesama. Rukopis Nikole Bonifačića Rožina “Folklor otoka Hvara” iz 1966. (IEF rkp. 1198) obuhvaća opise i napjeve vezane uz karnevale i maskirane povorke na otoku Hvaru. Nema zapisa lirskih i epskih usmenih pjesama, što je interes ovoga rada te zbog toga ta dva rukopisa nisu uvrštena u analizirani korpus.

Tablica 2. Popis skupljača i autora rukopisnih zbirki hvarske usmene poezije u 20. st. te hvarska mjesta koja su obuhvaćena rukopisima

ZAPAD	ISTOK
STARI GRAD Juraj Tadić (oko 1896.)	BOGOMOLJE, GDINJ, POLJICA, SUĆURAJ, ZASTRAŽIŠĆE Ante (Antun) Dobronić (1949.)
BRUSJE, DOL, HVAR, JELSA, PITVE, STARI GRAD, SVIRČE, SVETA NEDJELJA, VRBANJ, VRBOSKA, VRISNIK Ante Dobronić (1907. – 1949.)	BOGOMOLJE, POLJICA, ZASTRAŽIŠĆE Olinko Delorko (1966.)
BRUSJE, DOL, HVAR Josip Andrić (1952.)	BOGOMOLJE, GDINJ, POLJICA ZASTRAŽIŠĆE Maja Bošković-Stulli (1966.)
VRBOSKA Elly Bašić (1956.)	SUĆURAJ Divna Zečević (1966.)
BRUSJE, DOL, HVAR, JELSA, PITVE, RUDINA, STARI GRAD, SVIRČE, VELO GRABLJE, VRBANJ, VRBOSKA, VRISNIK Olinko Delorko (1965.; 1966.; 1969.)	BOGOMOLJE, GDINJ, ZASTRAŽIŠĆE, SUĆURAJ Jerko Bezić (1968.)
BRUSJE, DOL, STARI GRAD, SVIRČE, VELO GRABLJE, VRBANJ, VRBOSKA Maja Bošković-Stulli (1965.)	GDINJ Ivan Lozica; Ljiljana Marks; Tanja Perić-Polonijo (1983.)
BRUSJE, VRBANJ, JELSA, VRISNIK Ivan Ivančan (1965.)	BOGOMOLJE, GDINJ, ZASTRAŽIŠĆE Davor Dukić (1990.)
STARI GRAD Stjepan Plančić (1952.)	SUĆURAJ Nikola Anić (2003.)
BRUSJE, DOL, HVAR, STARI GRAD, SVIRČE, VELO GRABLJE, VRBANJ, VRISNIK, VRBOSKA Jerko Bezić (1965.; 1968.)	
BRUSJE, DOL, VELO GRABLJE, HVAR Ivan Lozica; Ljiljana Marks; Tanja Perić-Polonijo (1983.)	

Za ovaj je rada analizirano 1587 usmenih pjesama skupljenih na otoku Hvaru u 20. stoljeću. Zapad otoka: Tadić – 4,⁹ Andrić – 120, Plančić – 12, Bašić – 50, Dobronić – 514¹⁰ Delorko – 198, Bošković-Stulli – 43, Ivančan – 22, Bezić – 128, Lozica et al. – 25 (ukupno 1116)

⁹ U rukopisnoj zbirci Jurja Tadića ima ukupno 28 pjesama, međutim samo su 4 usmene (br. 21, 22, 23 i 24). Vinko Žganec u predgovoru prijepisa rukopisa iz 1952. g. to i navodi: “osim narodnih pjesama ima u zbirci dosta umjetnih”.

¹⁰ Ante (Antun) Dobronić autor je četiriju rukopisnih zbirki s otoka Hvara. U prvoj (IEF rkp. N 56) nalazi se 80 zapisa, međutim u rukopisu je Dobronić bilježio i plesove, koji su samo notni zapisi (“Plesna igra na liru”) te crkvene napjeve pa u ovoj zbirci zapravo imamo 53 usmene pjesme iz

Istok otoka: Dobronić – 121, Delorko – 81, Bošković-Stulli – 64, Bezić – 126, Zečević – 7, Lozica et al. – 4, Dukić – 20,¹¹ Anić¹² – 48 (ukupno 471).

Iako je skupljeno znatno više usmenog pjesništva ciljanim terenskim istraživanjima folklorista ili djelovanjem lokalnih entuzijasta te obuhvaćen mnogo veći otočni prostor nego u 19. stoljeću, evidentno je opadanje usmenog stvaralaštva na otoku. Dosta je skupljenih pjesama necjelovito i fragmentarno, pojedine su pjesme zabilježene sa samo nekoliko stihova, u nekima su kazivači prepričavali dijelove kojih se ne sjećaju, zastupljeno je znatno manje inačica, a neke prethodno zabilježene usmene pjesme potpuno su nestale iz sjećanja otočnih zajednica.

Jelse i Staroga Grada. U drugoj rukopisnoj zbirci (IEF rkp. 58 N) skupio je i zapisao **158** pjesama u selima starogradskog polja (Pitve, Svirče, Vrbanj, Vrisnik). Treći rukopis (IEF rkp. N 70) je najveći (415 zapisa) i obuhvaća **352** usmene pjesme (ako izuzmemo notne zapise plesnih melodija, crkvenih napjeva i melodija te molitava) sa zapada (Brusje, Dol, Grablje, Hvar, Jelsa, Pitve, Stari Grad, Sveta Nedilja, Svirče, Vrbanj, Vrisnik) i istoka Hvara (Bogomolje, Gdinj, Poljica, Sućuraj, Zastrazišće). Posljednji rukopis (IEF rkp. N 71) obuhvaća 190 zapisa iz Jelse, Svirča i Vrboske (Ovo je najkonfuzniji rukopis u Dobronićevoj zbirci. Naime, evidentno je da je u njemu dio rukopisne građe koji pripada rukopisu N 70, no vodi se kao poseban rukopis te se kao takav citira i navodi u svim izdanim antologijama usmene poezije. Uz hvarske pjesme u njemu se nalaze i zapisi iz Komiže na Visu te Gornje Pušće. Zbog lakšeg snalaženja u građi, u radu će biti navođen kao posebna rukopisna zbirka). Međutim u njemu su samo **72** pjesme koje možemo smatrati usmenima. Pjesme iz rukopisa koje nisu analizirane i sam je Dobronić stavio pod podnaslove: “Tekst pučki unesen prilagođen mjesnoj muzikalnosti” (ispred zapisa od br. 122 do 123), “Tekst i melodije vjerojatno unesene, ali do neke mjere prilagođene mjesnom izražaju” (ispred zapisa od br. 135 do 147), “Melodije varoške, možda i ‘umjetne’ sa vjerojatno umjetnim tekstom” (ispred zapisa od br. 124 do 134), “Melodije varoške, vjerojatno i muzikom i tekstom” (ispred zapisa od br. 148 do 154), “I tekst i melodije umjetne” (ispred zapisa od br. 155 do 159), “Američka pjesnička i muzička kultura u Jelsi” (ispred zapisa od br. 163 do 167), “Plesne melodije na liru” (ispred zapisa od br. 168 do 179) – samo notni zapisi, “Crkveni napjevi” (ispred zapisa od br. 180 do 245). Tako je iz Dobronićevih zbirki analizirano 635 hvarskih usmenih pjesama, od toga 121 s istoka (od ukupno 135 zapisa, ali su iz ukupnoga broja izuzeti zapisi crkvenih melodija i plesova) i 514 sa zapada otoka Hvara.

¹¹ Davor Dukić 1990. istraživao je književni folklor na istočnom dijelu otoka Hvara (sela Gdinj, Zastrazišće i Bogomolje). Iz transkripata terenskih istraživanja za ovaj rad od prikupljenog pjesništva odabrano je 20 pjesama koje je istraživač odredio kao “usmene pjesme”, razlikujući ih od “umjetnih pjesama” i “malih oblika”.

¹² Nikola Anić 2003. godine u svojem je rukopisu pripremljenom za recenziju i tisak “Na istočnoj punti Hvara. Sućuraj. Narodno stvaralaštvo (običaji, pjesme, šale, poslovice, uzrečice)”. Sućuraj – Zagreb, 2003., inv. br. ONŽO NZ 197, skupio i zabilježio usmeno stvaralaštvo u Sućurju. Prema autorovu navodu skupio je 365 pjesama od 30 sućuranskih kazivača i kazivačica, od kojih su neki i autori pjesama (43 pjesme), a za njih 322 nije mogao pronaći autora pa ih smatra narodnima. Nikola Anić u navedenom rukopisu nije dao prikaz svih skupljenih pjesama, čak nije iznosio cjelovite verzije pojedinih pjesama, nego upozorava da je zbog veličine pojedinih pjesama uvrstio samo kraće i po njegovoj procjeni zanimljivije dijelove. Zbog svega navedenog iz ove “raznorodne” rukopisne zbirke narodnog stvaralaštva izdvojeno je za analizu 48 cjelovitih usmenih pjesama iz Sućurja.

Topos mora

Doživljaj i poimanje mora potpuno je drukčiji za onoga koji ga promatra s kopna, negoli za onoga koji živi uz njega ili je, kao u otočanina, njime okružen. “Pogledu s Kopna more se više otkriva kao prizor nego kao tvar. Kopno više doživljava more vidom nego okusom” (Božanić 1991:98). Onomu koji živi uz more i od mora, more kao tvar nije samo morska voda. Jednako kao i pisana književnost, usmena književnost ima razlikovna obilježja s obzirom na geografski prostor, a time i pripadnost različitim tradicijama. U njoj je teško odrediti pripadnost pojedinih oblika određenim nacionalnim skupinama, a još je teže utvrditi njihove lokalne i regionalne specifičnosti. Međutim, kao što je u pisanoj književnosti moguće odvojiti pripadnost kontinentalnoj tradiciji, a s druge strane odrediti autore i djela čije karakteristike možemo svrstati u kategoriju “mediteranski”, takvu distinkciju možemo ostvariti i u usmenoj književnosti. Vidljivo je da “prastara urbanizirana mediteranska kultura na jadranskim morskim obalama (...) nije utjecala samo na više patricijske slojeve nego je u velikoj mjeri dala svoj pečat i širokim slojevima naroda” (Bošković-Stulli 1975:11). Jedno od općih mjesta u određivanju *mediteranizma*, *sredozemništva* nekog književnog djela je slika ili predodžba mora. More je topos koji se pojavljuje u svim djelima književnika koji pišu o mediteranskim prostorima za koje je karakteristična povezanost s geografskim prostorom u kojem stvaraju. Jednaka je povezanost uočljiva i u usmenoj književnosti. U usmenoknjiževnim djelima vezanim uz primorske i otočne prostore znakovita je slika mora i specifičan odnos prema njemu, koji se razlikuje od predodžbe u usmenoknjiževnim djelima vezanim uz kontinentalne prostore; “svi folklorni tekstovi, kad govore o moru, vide ga vrlo različito prema tome dolaze li iz kopnenih ili primorskih krajeva. Oni iz kontinentalne unutrašnjosti doživljuju more kao nešto neodređeno, mitsko i praiskonsko, nešto iz dubinskih arhetipskih predodžbi, bez doživljaja stvarnoga mora” (Bošković-Stulli 1999:88-89). Većinom su te usmene pjesme s mediteranskim obilježjima povezane s određenim lirskim vrstama: baladama, romancama, pretežno u osmeračkim oblicima. U epici su rjeđe jer “ipak se među epskim pjesmama ne zapaža ona osebujna skupina pjesama kakve postoje među lirskim pjesmama i romancama, skupina pjesama koje bi cjelinom svojom – i oblikom i osnovnim motivom – izrastale iz primorske sredine, kojima bi more davalo konstitutivnu jezgru i bez njega ne bi mogle postojati” (Bošković-Stulli 1962:516). Predodžbe mora, more kao topos, metafora ili ustaljena formula prema ovim navodima iz teorijske literature trebali bi biti zastupljeniji u usmenim pjesmama skupljenim na zapadu nego na istoku otoka. U usmenim hvarskim pjesama zapisanim u 19. stoljeću brigom Matičinih skupljača njegova zastupljenost i učestalost je prikazana u tablicama 3. i 4. U svim tabličnim prikazima prva brojka označava učestalost, a druga broj pjesama u kojima se riječ ili sintagma pojavljuje.

Tablica 3. Topos mora u usmenim pjesmama skupljenim na zapadu otoka Hvara u 19. st.

MORE (ZAPAD) 19. st.							
u Primorje	7/4*	srid mora	9/5	sinje more	24/18	iz morske dubine	1/1
Primorkinja	4/2	u more	7/7	valovito more	4/2	iz grebena mora	1/1
primorka divojka	3/1	Deli Mitar s mora	7/4	duboko more	3/3	iz morskih klisura	1/1
ravno primorje	2/1	more	5/5	široko more	3/2		
u primorju	1/1	niz(a) more	5/4				
na primorju	1/1	po moru	5/4				
more pod Primorje	1/1	od mora	5/4				
gori vrh primorja	1/1	ni morem	5/4				
		na moru	4/4				
		pokraj mora	4/4				
		priko mora	4/4				
		na kraj mora	4/3				
		na more	3/3				
		okraj mora	3/3				
		do mora	3/3				
		posrid mora	3/1				
		niz kraj mora	1/1				
		krajem mora	1/1				
		moru	1/1				
		u moru	1/1				
		uz more	1/1				
		krež muore	1/1				
		put mora	1/1				
		iz mora	1/1				
Ukupno:	20/12		84/70		34/25		3/3

Tablica 4. Topos mora u usmenim pjesmama skupljenim na istoku otoka Hvara u 19. st.

MORE (ISTOK) 19. st.							
ravno Primorje	6/5	sa mora	5/2	sinje more	10/7	u Jatoku more	1/1
Primorkinja	4/1	priko mora	2/2	duboko more	1/1	u Jataku more	1/1
od primorja	3/2	otkraj mora	2/2				
u primorju	2/2	pokraj mora	2/2				
put primorja	2/2	od mora	2/2				
u primorje	1/1	oko mora	2/2				
okolo primorja	1/1	do mora	2/1				
uz primorje	1/1	iz mora	1/1				
kršno primorje	1/1	moru	1/1				
iz primorja	1/1	u more	1/1				
		u moru	1/1				
		na moru	1/1				
Ukupno:	22/17		22/18		12/8		2/2

More se u usmenim pjesmama skupljenim na zapadu otoka javlja u 141 pojavnici, a u zbirkama skupljenim na istoku otoka 58 puta. Na prvi pogled razlika u broju pjesama s morem i pomorskom tematikom između istoka i zapada otoka nije velika s obzirom na to da je na zapadu skupljeno dvostruko više pjesama. Međutim, iz preciznije je analize vidljivo da je doživljaj mora na zapadnom dijelu otoka Hvara mnogo realističniji, da more nije samo arhetip već i geografska stvarnost uz koju se živi i po kojoj se plovi. Češća je uporaba pridjeva koji ga poblizje označuju (*sinje, široko, duboko, valovito*, dok je na istoku samo *sinje, duboko*). Isto je tako more pravo mjesto radnje, svojevrstan orijentir, što je vidljivo u uporabi prijedloga i mjesnih priloga uz imenicu more. Radnja se zbiva nasred morske površine, u sredini morskog prostora, što potvrđuje najčešća sintagma “srid mora”. Smjer kretanja označen prijedlogom *u* usmjeren je od čovjeka prema moru. U usmenim pjesama skupljenim na istoku otoka mjesni prilozima uz imenicu more (*otkraj, pokraj*) zapravo označuju mjesto ili prostor uz more, a ne na moru. Slično je i s prijedlozima, najčešći prijedlog *sa* izriče smjer kretanja od mora prema čovjeku, s mora dolaze vjetrovi, ljudi i plovila, ali i opasnost i neizvjesnost. U usmenim pjesmama zapisanim na zapadu Hvara (i u 19. i u 20. st.) s mora

dolazi jedino Deli Mitar. Sintagma “s mora” kao da je dio njegova imena, oznaka njegova porijekla, mjesta s kojeg dolazi. Na istoku otoka nije zapisana nijedna usmena pjesma u kojoj se pojavljuje to ime. Prijedlog *oko* u vezi s imenicom *more* u usmenim pjesmama istoka Hvara ima značenje “kružni pravac kretanja, okolo” (Anić 2005:928), zaobilaženje, što nije pronađeno ni u jednoj pojavnici na zapadu otoka. U usmenim pjesmama zapisanim na istoku Hvara u većem se broju nego na zapadu (bez obzira na činjenicu o dvostruko većem broju skupljenih zapisa na zapadu) pojavljuje *primorje*, dakle “prostor uz more”. Primorje je ovdje orijentir, što se vidi po različitim priložima i prijedlozima, kao što je to na zapadu otoka *more*. *Otok*, *otoci* ili *škoj* nisu spomenuti u poeziji istočnih otočnih naselja Sućurja i Bogomolja, dok je u usmenim pjesama skupljenim u Starome Gradu kao topos zastupljen tri puta. Plovila su također nepoznata i apstraktna kontinentalnim došljacima pa ih nalazimo u manjem broju,¹³ dok “starosjedioci” u svoje pjesme unose niz naziva i tipova plovila¹⁴ uz nazivlje brodske i pomorske opreme. U pjesmama zapisanim na istoku otoka javlja se *šajka* – tip malenog, lakog riječnog plovila, koja nije potvrđena ni u jednom zapisu usmenih pjesama na zapadnom dijelu otoka Hvara.

Usmeno pjesništvo na otoku Hvaru, kontinuirano skupljano i istraživano kroz 20. stoljeće, pokazuje upisanost “mora” i morskog kao što je prikazano u tablicama 5. i 6.

¹³ U usmenim pjesmama skupljenim na istoku Hvara u 19. st.: *drive* – 2, *barka* – 1, *tartana* – 1; u 20. st.: *galija/galijske* – 7, *šajka/šajke* – 4, *brod/brodić/brodovi* – 3, *vapor* – 2, *barka* – 2, *bracera* – 1, *čam* – 1.

¹⁴ U usmenim pjesmama skupljenim na zapadu Hvara u 19. st.: *galija/galijske* – 7, *brod(i)* – 7, *drivo* – 5, *plavčica* – 2, *lađica* – 2, *drive* – 1, *barka* – 1, *nav* – 1, *ormanica* – 1; u 20. st.: *brod/brodić* – 9, *barka/barčica* – 6, *plovčica/plojčica* – 4, *galija* – 3, *drivo* – 2, *vapor* – 2.

Tablica 5. Topos mora u usmenim pjesmama skupljenim na zapadu otoka Hvara u 20. st.

MORE (ZAPAD) 20. st.							
u Primorje	20/11	more	24/22	sinje more	13/11	posri(d) kanala	3/3
Primorkinja	15/14	niz more	12/9	duboko more	8/5	posrid konalica	1/1
do Primorja	4/2	od mora	12/8	široko more	2/2	kapje mora	1/1
u Gornje Primorje	3/2	priko mora	8/8	prekrasno more	1/1	od morskih valova	1/1
Umorje	3/1	po moru	5/5	valovito more	1/1	sred morskih valova	1/1
Primorje	2/1	u more	5/5	tiho more	1/1		
hrvatsko Primorje	1/1	na moru	4/3				
		pokraj mora	3/3				
		na more	3/3				
		preko mora	2/2				
		u moru	2/2				
		Deli Mitar s mora	2/2				
		sredi morja	2/1				
		kraj mora	2/1				
		usrid mora	1/1				
		posrid mora	1/1				
		pod more	1/1				
		do tri mora	1/1				
		jidrit more	1/1				
Ukupno:	48/32		91/78		24/21		7/7

Tablica 6. Topos mora u usmenim pjesmama skupljenim na istoku otoka Hvara u 20. st.

MORE (ISTOK) 20. st.							
u Primorje	11/7	more	14/10	sinje more	24/19	posrid kanala	2/2
Primorka	4/3	priko mora	10/10	debelo more	4/3	tihi morski valovi	2/1
Primorka djevojka	3/2	na moru	9/9	duboko more	1/1	valovi modri	2/1
more pod Primorje(m)	2/2	po moru	9/7	široko more	1/1	valovi krvavi	2/1
u primorju	2/2	u more	6/5	Jadransko more	1/1	morske dubine	1/1
primorska djevojka	2/2	preko mora	6/3	Jadran	1/1	iz dubine mora	1/1
krasno primorje	1/1	kroz more	5/1	od morskih valova	1/1		
		iz mora	4/4	srid morskih valova	1/1		
		na more	4/3	more na valove	1/1		
		niz more	3/3				
		(po)kraj mora	3/2				
		(na)sred mora	2/2				
		do mora	1/1				
		od mora	1/1				
		u moru	1/1				
		na kraj mora	1/1				
		nad morem	1/1				
		navigati more	1/1				
		morem plovi	1/1				
Ukupno:	25/19		82/66		35/29		10/7

Na zapadu otoka Hvara, gdje je ponovno obavljeno više terenskih istraživanja i skupljeno više pjesama nego na istoku otoka, more se javlja u 170 pojava, dok je na istoku otoka zastupljeno 152 puta, što je gotovo izjednačeno. S obzirom na znatno veći broj pjesama zapisanih na zapadu otoka u odnosu na istok, zastupljenost mora u usmenom pjesništvu mnogo je veća u istočnim otočnim naseljima. Osim toga, pogledaju li se prijedlozi uz imenicu *more* na zapadu Hvara u 19. i 20. st., vidljive su razlike. U 19. st. se radnja, plovidba većinom događala *srid* mora. Na

drugome je mjestu po frekvenciji uz imenicu *more* prijedlog *u* koji je označavao smjer kretanja i djelovanja. U 20. st. najčešća je pojavnica općenita imenica *more*, a od prijedloga *niz* i *od*. Simbolično, prijedlogom *niz* iskazuje se odlazak i udaljšavanje, a jedno je od značenja prijedloga *od*, uz ono koje označuje smjer predikatne radnje, iskazivanje odjeljivanja i “napuštanje onoga što je označeno izričajem pred kojim stoji” (Šonje 2000:1094). Također, u 20. stoljeću, unatoč mnogo većem broju skupljenih pjesama, dvostruko je rjeđa učestalost najčešćeg i stilski snažno obilježenog pridjeva *sinji*, kojim se pobliže označavalo more, točnije njegova osobita sivomodra boja. Što se tiče usmene poezije istočnih hvarskih naselja, u 19. st. je istaknut veći broj prijedloga koji se odnose na prostor uz more, a ne na samu morsku površinu. U 20. st., baš kao i na zapadu Hvara, najčešće se pojavljuje imenica *more*, a od prijedloga *priko*, *na* i *po*. Najviše pojavnica zapravo ima prijedlog *priko* (ujedinimo li ga s brojem pojavljivanja oblika *preko*) koji označuje prelaženje mora, kretanje površinom koje povezuje dvije strane, dvije granice, dvije obale. Prijedlozi *na* i *po*, koji označuju mjesto glagolske radnje, svojom su zamjetnom učestalošću dokaz da je more u usmenom pjesništvu istočnih Hvarana postalo stvarno mjesto radnje, a ne samo neodređena mitska slika.

Predodžba mora prodrla je u 20. stoljeću i u poeziju istočnoga dijela Hvara, gdje je ostala okamenjena i u formulama dotada karakterističnim za epiku i to pretežno “kontinentalnu” epiku. U jednoj od najpoznatijih pjesničkih figura, koja je postala “slavna” zahvaljujući usmenom pjesništvu, more je sastavni dio antiteze:

Ili grmi, il' se zemlja trese
*Il' udara **more** u mramorje,*
Il' pucaju na gradu topovi (Bezić, br. 181, Zastrazišće)

Na zapadu otoka pak, u jednako poznatom retoričkom pitanju tipičnom za epsku, dinarsku tradiciju, more se “ugradilo” na sličan način stvorivši pomalo začudnu i nelogičnu tvorbu:

Što se bili srid sinjega mora,
al su snizi, al su labudovi (Stari Grad; Šime Ljubić pjesma br. 10 *Spoznanje*)

U ovim su primjerima stopljeni pomorski i kontinentalni motivi, prožeti i ujedinjeni, baš kao što su jedni drugima i svojim tradicijama prožeti današnji stanovnici otoka Hvara. Iako se mogu odrediti dvije različite usmenoknjiževne tradicije na otoku, granice koje bi strogo razgraničavale prostor jedne i druge zapravo ne postoje. Prema Erichu Seemanu “hrvatsku tradiciju, kao i druge balkanske tradicije karakterizira *fluidnost granica* između balade i epske pjesme” (Delić 1999:104), a ta je fluidnost vidljiva u postupcima preuzimanja, lokaliziranja i iskrivljavanja izvornih sadržaja s obji strana otoka.

Razloge veće upisanosti mora u usmenoj poeziji 20. st. u istočnim hvarskim naseljima možemo pripisati snažnijoj unutarotočnoj komunikaciji, većim unutarotočnim i izvanotočnim migracijama te utjecaju medija. Čini se da su se u

20. stoljeću istočni Hvarani više približili moru i morskom. Međutim, u istočnim naseljima nije zabilježena niti jedna inačica pjesme o svetom Nikoli koji gradi barku i prevozi kršćanske duše ili mornare, toliko specifičnu za hrvatske primorske krajeve. Pjesma obiluje vrlo preciznim detaljima vezanim uz pomorstvo: nazivima za dijelove broda (*jarbulić/arburčić/ljorbol/orbol, timunić, karma, jidarca, vesolce*), koji su očito bili bliskiji stanovnicima primorskih mjesta snažnije povezanih s morem i plovidbom. U pjesmama na zapadu otoka imamo 10 inačica pjesme o svetom Nikoli.¹⁵ Najveći broj inačica zabilježen je u Starome Gradu (5), koji je imao snažnu tradiciju pomorske plovidbe. Upravo izostanak ove specifične pomorske pjesme potvrđuje da su samo oni koji stoljećima žive uz more i od mora zapravo “ljudi od mora”, a njihovo se *mediteranstvo, sredozemništvo* može iščitati na svim razinama stvaralaštva i kulture.

Topos vode

Uz more je analiziran i topos vode u usmenim hvarskim pjesmama. Budući da more kao specifična vrsta vode snažno određuje prostor koji ga dodiruje ili okružuje, pretpostavka je da takav učinak imaju i rijeke, jezera, studenci, izvori koji također utječu na život i svakodnevicu stanovnika nastanjenih u njihovoj blizini. Baš kao što je more postalo arhetip u usmenom pjesništvu, velike rijeke su također, ako ne i snažnije, obilježile usmeno stvaralaštvo pojedinih naroda i skupina naroda. U slavenskom pjesništvu ime slavne srednjoeuropske rijeke Dunava-Dunaja često se upotrebljava kao oznaka za rijeku ili vodu uopće. “Čim naime treba biti govora o nekoj velikoj, širokoj, strašnoj, silnoj rijeci, koja donosi sreću, a još više nesreću, može se već unaprijed pogoditi da će biti spomenut Dunav-Dunaj pa i kad je narodna pjesma zapisana u zemlji, gdje ima drugih, velikih i malih rijeka, bližih od Dunava-Dunaja” (Jagić 1948:150). Vrlo je teško povući granice između primjera, “gdje se *Dunaj* još upotrebljava u posebnoj geografskoj funkciji, i primjera, gdje na temelju uopćavanja, koje se iz toga dalje razvilo, predstavlja rijeku uopće ili, ako hoćete, rijeku slavenskog narodnog pjesništva *par excellence*” (Jagić 1948:151).

Najstariju potvrdu za Dunaj u hvarskom usmenom pjesništvu nalazimo u Hektorovićevoj pjesmi *I kliče devojka*:

I kliče devojka, pokliče devojka

Još kliče devojka, mlada mi tere gizdava

*Mlada mi tere gizdava, sa brig bela devojka **Dunaja**...*

¹⁵ Bervaldi-Lučić a) – br. 17 “Mikula kum suncu i Danici” – Stari Grad; Bervaldi-Lučić b) – br. 2 (Uspavanke) Stari Grad; Plančić – br. 5 i br. 8 Stari Grad; Delorko b) – br. 146 Svirče, br. 171 Vrbanj i br. 198 Jelsa; Delorko c) – br. 4 Stari Grad; Lozica et al. – br. 20 i br. 20 a) – Velo Grablje.

Voda kao topos ima važno mjesto u hvarskim usmenim pjesmama, a može se pretpostaviti da će doseljeničko stanovništvo na istoku otoka imati u svojem usmenom stvaralaštvu zastupljeniji i raznovrsniji topos vode od zapadnih otočnih susjeda. U korpusu skupljenom u 19. st. zastupljenost vode prikazana je u tablicama 7. i 8.

Tablica 7. Topos vode u usmenim pjesmama skupljenim na zapadu otoka Hvara u 19. st.

VODA (ZAPAD) 19. st.									
za goru	5/5	na vodu	35/28	hladna	24/20	na dunaj	22/10	u bunar	4/3
na vodu				voda		na vodu			
voda iza	5/3	na vodi	10/9	studen	2/2	na dunaju	7/7	Nerietva	4/2
gore				voda		u dunaj u			
za gorom	4/2	do na	8/3	voda	2/1	vodu	7/5	bunar	3/3
na vodu		vodu		carigradska		na vodu			
za gore	2/2	na	5/3	na turačke	1/1	iz dunaja	3/2	srid	3/3
na vode		vodicu		vode				bunara	
u ravno						na dunaj	3/2	do	3/3
polje	2/1	na	3/3			na vode		studenca	
na vodu		vodici							
na polje	1/1	sa vode	3/2			srid dunoja	2/2	na	2/2
na vodu								bunaru	
		po	3/2			dunaj vode	2/2	na bunar	2/2
		vodicu						na vodu	
		s vodice	3/1			dunaj vodu	2/2	Cetin(j)a	2/2
		vodu	2/1			na dunaj	1/1	u jezero	2/1
		voda	1/1			u dunaj	1/1	po	1/1
								jezeru	
		vodica	1/1			u dunaje	1/1	kraj	1/1
								bunara	
		vodi	1/1			u dunaja	1/1	studenc	1/1
		u vodu	1/1			u dunaju	1/1		
		pokraj	1/1			do na	1/1		
		vode				dunaj			
						srid			
		kraj	1/1			Dunava	1/1		
		vodice				vode			
Ukupno:	19/14		78/58		29/24		57/39		28/24

Tablica 8. Topos vode u usmenim pjesmama skupljenim na istoku otoka Hvara u 19. st.

VODA (ISTOK) 19. st.									
u gore na vode	7/6	na vodi	34/23	voda (h) ladna	22/20	dunaj vode	3/3	Cetinj(e)	8/2
za gore na vode	4/4	na vodu	19/16	voda studena	8/4	u dunaj u vodu	3/2	Sitnica voda	5/2
u goru na vodu	3/2	na vodicu	12/9	mutna voda	4/2	na Dunaj	3/2	Jagoda	2/1
za Livno na vodu (e)	3/2	na vodici	8/4	mutna Neretva	4/2	na dunaj na vodu	3/2	Neretva	2/1
vode iza gore	2/2	u vodu	5/3	voda nenošena	2/1	na dunav na vodu	2/2	bunar	2/1
u goru na vode	1/1	pokraj vode	3/3	krvava voda	1/1	u dunaju	2/1	na bunaru	1/1
u gori na vodi	1/1	po vodi	3/2			u dunav vodice	2/1	voda Jabuka	1/1
		do vodice	3/1			od Dunaja	2/1	Cetinjica	1/1
		sa vode	3/2			na dunaju	1/1	veliko jezero	1/1
		u vodicu	2/2			kraj Dunava	1/1	voda vrućica	1/1
		vodu	2/2			na dunavu voda	1/1		
		vodi	2/1			u dunaj od vode	1/1		
		voda	1/1						
		sa vodice	1/1						
		oko vode	1/1						
		u brig vode	1/1						
Ukupno:	20/16		100/74		41/30		25/17		24/10

Voda se u usmenim pjesmama na zapadu otoka javlja u 211 pojavnica, a u pjesništvu istoka Hvara u 210. Međutim, ponovno treba istaknuti da je na zapadu otoka riječ o dvostruko većem broju pjesama, pa ako se uzme u obzir ta činjenica, na istoku otoka topos vode je znatno češći. Isto se tako na zapadu otoka varijanta “Dunav” javlja samo jedanput, a u usmenom pjesništvu istočnih Hvarana šest puta. To potvrđuje tvrdnju slavista Vatroslava Jagića da “Hrvati čakavci i kajkavci poznaju samo oblik Dunaj” (Jagić 1948:176).

U usmenom hvarskom stvaralaštvu skupljenom tijekom 20. stoljeća topos vode prikazan je u tablicama 9. i 10.

Tablica 9. Topos vode u usmenim pjesmama skupljenim na zapadu otoka Hvara u 20. st.

VODA (ZAPAD) 20. st.									
za goru	3/1	na vodu	13/8	voda (h)	14/10	na Dunaj	5/5	bunar vode	6/4
na vodu		na		ladna		na Dunav	4/4	Sava	6/1
voda iza	1/1	vodici	6/5	hladna	8/6	Dunaj vodu	4/3	na bunaru	3/3
gore		u vodi	5/5	vod(ic)a		Dunaj	4/2	kraj bunara	2/2
		u vodu	3/2	voda	3/3	na Dunaj na	3/2	u bunar(u)	2/2
		na vodi	3/2	studena		vodu		duboko	2/2
		kraj	2/2			Dunav	2/2	jezero	
		vode	2/2			u dunaj vode	1/1	na bunar	2/2
		priko	2/2			sred Dunaja	1/1	bunar	1/1
		vode	2/1			vode		na bunar na	1/1
		pokraj	2/1			u dunaj	1/1	vodu	
		vode	1/1			vodicu		s bunara	1/1
		do vode	1/1			u Dunav	1/1	jezer voda	1/1
		na vode	1/1			posrid vod'	1/1	iz jezera	1/1
		po vodi	1/1			Dunava		voda izvire	1/1
		u vodicu	1/1					voda od	1/1
		voda	1/1					Neretve	1/1
		vodom	1/1					Hrvatini	1/1
		vodu	1/1					vodica	1/1
		vodi	1/1					na Marici	1/1
								na vodi	1/1
Ukupno:	4/2		44/35		25/19		27/23		32/25

Tablica 10. Topos vode u usmenim pjesmama skupljenim na istoku otoka Hvara u 20. st.

VODA (ISTOK) 20. st.									
provede vode kroz planine za goru na vodu za goricom vodica	4/1 2/1 1/1	na vodicu na vodu na vodi kraj vode na vodici vodu na vode oko vode u vodi u vodicu po vodi nad vodu put vodice	12/7 11/7 5/4 4/3 2/2 2/2 2/1 2/1 1/1 1/1 1/1 1/1	voda (h)ladna voda studena vrela studeno tija voda voda bistra voda mutna voda krvava	21/11 6/5 2/1 1/1 1/1 1/1 1/1	dunaj vode Dunav u Dunav na dunaj na vodu na dunaj na vode	8/2 2/2 2/2 2/2 1/1	Neretva bunar vode zeleno jezero duboko jezero k vrelu jezero iz jezera na vrelu na bunaru Tara bunar kraj bunara jezero golemo k jezeru po jezeru u potoku priko vruje na priko lokve Dobrani Sava od Posavja Savice	5/5 5/3 4/2 3/3 3/2 2/2 2/2 2/1 2/1 1/1 1/1 1/1 1/1 1/1 1/1 1/1 1/1
Ukupno:	7/3		45/32		33/21		15/9		40/33

Na zapadu se voda kao topos javlja u 132 pojavnice, na istoku 140 puta. S obzirom na omjer zapisanih pjesama na zapadnom i istočnom dijelu otoka (1116:417), zadržano je ono što je uočeno u zapisima usmenog stvaralaštva u 19. st., da je topos vode u pjesništvu istočnih Hvarana znatno češći od njihovih zapadnih suotočana. Što se tiče oblika “Dunav”, on je za razliku od zapisa iz 19. st. znatno češći na

zapadu otoka. U odnosu na samo dvije poznate rijeke – Neretvu i Cetinu (naravno uz Dunav koji je sinonim za svaku vodu pa je izuzet kao stvarno ime rijeke) u 19. st., u usmenoj poeziji 20. st. javljaju se Sava, Tara, Dobrana i Marica. Neretva se zadržala u pjesmama, ali je “nestala” Cetina. U usmenom pjesništvu 20. st. povećao se broj toposa voda stajaćica (bunar, jezero, vrelo, lokva). Zamijećene pojave možemo tumačiti na nekoliko načina: znatnijim prodorom štokavskog u čakavski dijalekt te snažnijim utjecajem kontinentalnog pjesništva i medija (pučka poezija, zabavne i starogradske pjesme te šlageri) u 20. stoljeću.

Mitska voda

Voda je bitno mjesto u slavenskoj mitologiji, a zastupljena je u mnogobrojnim obredima i običajima u kojima je vidljiva magijska pozadina utemeljena na vjerovanjima u njezinu očisnu moć. “To je vidljivo iz brojnih primjera obrednih kupanja ljudi i stoke – prskanje vodom u raznim prilikama, obredima umivanja npr. u svadbenim i pogrebnim običajima, mnogim proljetnim običajima i sl. Osobito zdravonosnu moć voda ima u neke dane, tako recimo na dane štovanja nekih svetaca-zaštitnika, ili voda s vrela pri crkvama (tu se miješaju magijski s religijskim elementima, a dotična su vjerovanja na granici s pučkom pobožnošću). Snaga vode potencirana je brojnim običajima darivanja vode, naročito zdenaca u nekim životnim (npr. svadbenim) ili godišnjim (npr. božićno razdoblje i proljeće) običajima. U nju se bacalo žito, vino, metalni novac, jabuke, latice cvijeća : tim se činima izražavalo štovanje, ali se ujedno izazivala plodnost, a ni apotropejsko značenje predmeta koji su se darivali nije zanemarivo” (Grbić 1998:307). Baš kao što su ljudi fascinirani njezinom blizinom i životno su s njome povezani, bogovi, božice i ostala bogolika bića kroz vodu, preko vode ili uz pomoć vode upravljaju ljudskim životima i sudbinama.

Prvi zapis usmenih lirskih stihova na našim prostorima su tri stiha zapisana u tužbi dubrovačkim gradskim sucima iz 1462. g. “Uvrijeđeni tužitelj iz vlastelinske obitelji Gučetić žalio se da je bio izvrnut gruboj šali i podrugljivom pripijevanju (na ‘slavenskom’ jeziku) nekih mladića. Zapisan je samo fragment uz stih koji se dodavao:

*Oh Jelo, vita jelo,
ne hod' sama na vodu
Klimoje je na vodi (dodatak).*

Očito se ovaj dodatak pripijevao prema potrebi različitim osobama s kojima se htjelo našaliti, uvući ih u igru ili izvrći ruglu” (Perić-Polonijo 1996:8-9). Toposu vode u usmenim pjesmama time je potvrđena iznimna starina u našim primorskim krajevima. Formule *na Dunaj/Dunav, na vodu* ili *za goru na vodu* označavaju omiljeni put djevojaka u hvarskim, ali i u slavenskim pjesmama. To je mjesto

ljubavnih sastanaka djevojaka i mladića. U velikom broju usmenih hvarskih pjesama djevojku kad ide na vodu ili po vodu najčešće upozoravaju na mladića koji je tamo čeka. Voda u nekoliko dominantnih verzija njezina imenovanja i opisa te čin obljuje na vodi, uz manje-više zadani tijek radnje, zbog načina variranja motiva pripada u stalne slike, formule koje svaki izvođač uklapa u jedinstvenu cjelinu usmene pjesme. Strah od obljuje i upozorenje djevojci koja ide na vodu najčešće izražava majka, braća ili već obljubljene drugarice, ona upozorenje u najvećem broju inačica pjesama ignorira ili zanemaruje (obično se to izriče formulom: “*za to [ime djevojke] haje i ne haje*”) Obično je odlazak na vodu uistinu koban jer se upozorenje ostvaruje, i to često u svojoj najgoroj varijanti: djevojka biva obljubljena i ostavljena, nekada čak i obljubljena i ubijena, a vrlo rijetko obljubljena i osvećena, obljubljena i odvedena na vjenčanje ili, uz pomoć lukavosti i prerušavanja, izbjegne obljudu. Time je i na hvarskom korpusu potvrđena Jagićeva tvrdnja da je “Dunav za djevojke slavenskih narodnih pjesama sudbonosna, kobna i često vrlo zla rijeka” (Jagić 1948:154). Naglašavam da je u svim pjesmama riječ o tjelesnoj ljubavi koja se iskazuje otvoreno ili skriveno i kodirano, ali prepoznatljivo. Time pjesme, ovisno o završetku ljubavnog sastanka – sretno ili kobno, mogu biti shvaćene ili kao romance ili kao balade. Postoji razlika u oblikovanju sižea “pjesama na vodi” ovisno o tome jesu li skupljene na istoku ili zapadu otoka. Inačice iz istočnih hvarskih naselja obilježene su pripovjednom strukturom, u njima ima više opisa i ponavljanja, dok su pjesme sa zapada otoka koncentriranije oko središnjeg motiva susreta mladića i djevojke, njihovih osjećaja (ljubav, ushit, čežnju, strah, razočaranje) te obiluju raznim nagovještajima. Gotovo su sve inačice spjevane u desetercima.¹⁶ Na istoku Hvara mladić na vodi ima poznata “junačka imena”: Kraljević Marko, Ivo Senjanin, Janko Sibirjanin/vojvoda Janko, Ivo Karlović,¹⁷ dok u pjesmama zapisanim na zapadu otoka mladić koji čeka djevojku na vodi nije povijesni epski junak.¹⁸ Čak i ako se koristi neko poznato junačko ime, ono je “krivo” preneseno, primjerice Mike Karlović. Međutim ti epski i povijesni junaci u ovim pjesmama nemaju tipične odlike i funkcije – nisu časni, moralni, bogobojazni, već upravo suprotno, u najvećem broju zapisa s istoka otoka riječ

¹⁶ Iznimka je samo pjesma “Roko kaluđere” zapisana u dvije inačice: Bervaldi Lucić br. 25 i Bervaldi-Lucić a) – br. 68, koja je osmeračka pjesma.

¹⁷ U usmenim pjesmama skupljenim u 19. st. na istoku otoka: Janko Sibirjanin ili vojvoda Janko u šest pjesama; Kraljević Marko u četiri pjesme, a Ivo/Ive Senjanin u tri pjesme. Uz njih se pojavljuju Jozo Cetinjanin (1), Imbre (1), Ive (1) te uopćeno mladić (1).

U usmenim pjesmama skupljenim u 20. st. na istoku otoka: Ivo Senjanin (1), Tadija Popović (1), Ivo (1) te uopćeno vojvoda (1).

¹⁸ U usmenim pjesmama skupljenim u 19. st. na zapadu otoka: Ivan/Ive (3), Violando (2), Mikula (2), Pere Latković (1), Lavot hajduk (1), Lavur kralj (1), Tadija Popović (1), Mike Karlović (1), kapitan Osman (1), kaluđer (2), paša (1).

U usmenim pjesmama skupljenim u 20. st. na zapadu otoka: Ivan/Ivo (2), Janko (1), Bone od Budinja (1).

je o grubim i beskrupuloznim nasilnicima, siledžijama. U inačicama tih usmenih pjesama na vodi zapisanih na zapadu Hvara pojavljuje se jedno specifično ime *Violando*, što je zapravo “Rolland iz francuske epike, odnosno Orlando iz velikih renesansnih epova talijanske umjetne književnosti” (Delorko 1964:73). Djevojka koja dolazi na vodu gdje se događa sudbonosni susret u usmenim pjesmama na zapadu otoka najčešće nosi ime Mare,¹⁹ dok je na istoku otoka u usmenim pjesmama najčešće ime Ana (i varijante toga imena). Mare je kao glavni ženski lik po broju pojavnica na drugome mjestu da bi u pjesmama skupljenim u 20. st. ponovno preuzela primat.²⁰ Analize imena glavnih junaka pjesama, naročito muških likova koji nose imena epskih junaka i povijesnih osoba, djelomično su na tragu promišljanja Olinka Delorka koji je tvrdio da “u našim narodnim pjesmama (i ne samo u našima) nije važan prostor gdje se radnja odigrava, ni ime i prezime junaka koji u takvom prostoru nastupa (a ni vrijeme kad nastupa), nego sama jezgra sižea koji se u takvim pjesmama obrađuje. I koja je jezgra sižea u dosta slučajeva bila presađivana iz drugih sredina odnosno pjesništava, premda je i naše svakidašnje životno iskustvo potvrđivalo njegovo postojanje nezavisno od tih sredina respektive pjesništava” (Delorko 1976:47). Naglašavam prethodno istaknutu riječ *djelomično* jer se ne slažem s tvrdnjom da nije važan prostor u kojemu se radnja odigrava. Delorko je mislio na imena lokaliteta i toponime koji se javljaju u usmenim pjesmama, koji su “geografske točke u tom prostoru koje prate onoga koji se njima kreće” (Delorko 1979:177). Topos vode je u prethodno izdvojenim pjesmama vrlo općenit, njezino je ime, oblik u kojemu se pojavljuje: rijeka, jezero, bunar itd., baš kao i imena parova koji se na njoj susreću, sasvim nebitan. Bitno je da je uvijek riječ o vodi kao mjestu sastanka, a što se tiče imena “neusporedivo je u tim baladama i romancama važniji motiv, odnosno ‘uloga’ od imena samog junaka” (Delorko 1979:128). Prodremo li u dublje slojeve tih usmenih pjesama s toposom vode, pronaći ćemo tragove (pra)slavenske, čak indoeuropejske, mitologije. Na vodi, rijeci, mitska božanska svadba djece slavenskog boga Gromovnika (Peruna). “Do susreta brata i sestre dolazi na Jurjevo i o njemu pjevaju jurjevske obredne pjesme u gotovo svih slavenski naroda. Božanski mladoženja posvuda se zove *Juraj*, a njegova sestra i nevjesta *Mara*. Pomnija raščlamba pjesama u kojima

¹⁹ U usmenim pjesmama skupljenim u 19. st. na zapadu otoka: Mare u pet pjesama, One (Ane) / Anica u četiri pjesme, uopćeno divojka u tri pjesme, a netipično ime za ženu – Roko u dvije pjesme. Uz njih se pojavljuju Dorotea (1), Katarina (1), Mandalina (1), Jele (1), Fata (1), Pavlova sestra (1).

U usmenim pjesmama skupljenim u 20. st. na zapadu otoka: Mare u tri pjesme i Anica u jednoj pjesmi.

²⁰ U usmenim pjesmama skupljenim u 19. st. na istoku otoka: Ana/Anica/Anđa u 8 pjesama, Mare u 4 pjesme, Jagoda u 3 pjesme. Uz njih se pojavljuju Fata (1), Ankunija (1) te uopćeno divojka (1).

U usmenim pjesmama skupljenim u 20. st. na istoku otoka: Mare u 3 pjesme, a Jagoda i Anica u jednoj pjesmi.

se mogu vidjeti elementi mita o susretu božanske djece pokazuje, međutim, da je *Jurjevo* samo trenutak njihova susreta. Sama svadba odvija se kasnije, na *Ivanje*, a u tim pjesmama naš se junak, također u svih slavenskih naroda, ne naziva više *Juraj* nego *Ivo*, *Ivan* (jednako je i u pjesmama u kojima se opisuje ono što će se odigrati nakon svadbe: mladoženjina nevjera i nevjestina osveta). *Ivanje* je, dakle, na mitskoj razini usko povezano sa svetom svadbom u kojoj božanski mladoženja nosi (u recentnim folklornim tekstovima) ime *Ivan*” (Belaj 2007:305). Vratimo li se imenima mladoga para na vodi u zapisanom hvarskom usmenom pjesništvu, mitološka božanska kombinacija Mare i Ivo/Ivan/Ive (Senjanin) javlja se u devet hvarskih usmenih pjesama.²¹ Mitska se svadba između božanske braće Mare i Ive/Ivana odvija u Ivanjskoj noći (24. lipnja) i preduvjet je plodnosti na zemlji, svakogodišnje obnove života. Nakon božanske svadbe u mitu se obično zbiva mladoženjina nevjera i mladenkina osveta te skoro smrt obaju božanstava. Tu skupinu pjesama na vodi ili Dunaju kao sinonimu za svaku vodu možemo uvjetno nazvati “inicijacijskim” ženskim pjesmama, one predstavljaju prijelaz iz djevojaštva u zrelu ženskost. Otuda “kobnost i zlokobnost” Dunava.

Prava mitska prošlost vidljiva je u još nekoliko “vodenih” pjesama, ali djevojku na vodi ne dočekuje mladić, već zmaj. Zmaj je jedan od oblika mnogolikog praslavenskog boga Volosa/ Velesa, Perunova antipoda, “gospodara stoke i bogatstva, zmaja i zmije, mahastoga i kosmatoga medvjeda, gospodara tamnih i vlažnih šuma. On se u slavenskoj predaji javlja i kao žensko. Tada je to boginja Vela. Ona je kao zmija naprama zmaju, žensko naprama muškome (Katičić 2007:124). Obje su inačice te pjesme zabilježene samo u Sućurju.²² Stipanova Jele u objema pjesmama ima kod kuće zlog ukućanina koji je maltretira nemogućim zahtjevima: u Nališovoj inačici svekra i svekrvu, u Anđelinovićevoj inačici – supruga. Šalju je po vodu i ona na vodi nalazi zmaja²³ kojega probudi kad na njega kapne voda iz njezina vedra. Zmaj je poziva da ga ljubi, ali ona odbija.²⁴ Obično su na kraju pjesme zli likovi kažnjeni i uklonjeni.

²¹ U četiri pjesme zapisane na zapadu otoka i u njih pet s istoka Hvara. Na drugom se mjestu kao Marin par pojavljuje Marko Kraljević (dvije pjesme na zapadu otoka) i Janko Sibirjanin (jedna pjesma zapisana na istoku Hvara).

²² Rinaldo Nališ, br. 41 “Stipanova Jele” – Sućuraj; Miho Anđelinović, br. 11 Stipanova Jele – Sućuraj

²³ U obje inačice pjesme taj je stih jednak: “Kad **na vodu** mlada dolazila/ **Na vodi je zmaja nalazila**”.

²⁴ *Priko zmaja vode zahitila,
Na zmaja se kap vode kronula,
Ljuti se je zmaje probudio,
Stipanovoj Jeli govorio
“Ljubi mene, Stipanova Jele!”* (Rinaldo Nališ, br. 41 – Sućuraj)

*Priko zmaja vodu zahitila.
Na zmaja je kap vode kanula.
Ljuti se je zmaje probudio*

U pojedinim usmenim pjesmama pretežno skupljenim na zapadu otoka Hvara zmaj se javlja čvrsto uklopljen kao formula u figurama antiteze ili izricanjima prijetnji i kletvi.

*Što si Ane licem poblidila?
Al si zmajem hladnu vodu pila
A s tudjinom černu goru prošla?*²⁵
Svojoj kćeri majka reče:
“Nećeš, Roko, tamo poći,
prodj’ se , kćerice, kaludjera
i njegove amnije
da te zmaja ne ujede.”²⁶

“Uzmi dare i hodi dvoru tvojemu,
a Bože njega ljuti zmaj izio
ko je tebi lažno govorio.”
Kada se je na se savratio
doša brzo do kunje žutice
ispod kunje **zmaj** izlaziva:
izi konja i mlada junaka.²⁷
(istaknula A. P. L.)

Zapisane su i četiri pjesme, odnosno četiri inačice pjesme *Veseli se Bosno, zemljo ravna*²⁸ o svetom Jurju koji na jezeru²⁹ ubija zmaja. Pjesma je poznata i iz Kačićeva

Stipanovoj Jeli govorio:
“Ljubi mene Stipanova Jele!”
Al mu ona mlada odgovara:
“Projdi me se **moj ognjeni zmaje,**
ljubim jedna gorega od tebe!” (Miho Anđelinović br. 11 – Sućuraj)

²⁵ Šime Ljubić, br. 41 Sokol – Stari Grad.

²⁶ Luka Bervaldi Lucić a), br. 25 “Roko i kaludjere” – Stari Grad.

²⁷ Ivan Novak, br. 4a “Žuta kunja u kamenu resla”. Ovdje se je kletva i ostvarila.

²⁸ Bošković-Stulli, br. 189. – Gdinj, Boković-Stulli, br. 245 – Sućuraj; Bezić, br. 122 – Brusje; Anić, br. 3 – Sućuraj.

²⁹ Još djevojka riči ne izusti,
zmaj nemili **jezero zamuti.**
Iz jezera strahovito zvižde
u laglosti spram djevojci ide. (Maja Bošković-Stulli, br. 189 – Gdinj)

Otude se oni uputiše,
i k jezeru š njome dolaziše
pak nemilo natrag pobjegoše
ljutog zmaja prepadoše.
Još divojka riči ne izusti,
zmaj nemili **jezero zamuti.** (Maja Bošković-Stulli, br. 245 – Sućuraj)

Tu **duboko jezero** bijaše
zmaj nemili u njem prebivaše
Iz jezera glavu podigoše... (Jerko Bezić br. 122 – Brusje)

Razgovora ugodnog naroda slovnskoga. U njoj je kršćanski lik potpuno prekrpio slavenskoga boga vegetacije Jarila i motiv “božanskog boja” između Peruna i Velesa. Riječ je o stihovanoj svetačkoj legendi o svecu konjaniku i zmajoubojici. Premda je, čini se, pjesma preuzeta iz Kačićeve pjesmarice i time ne bi trebala ući u analizirani korpus hvarskog usmenog pjesništva, zanimljivo je da su njezine inačice zapisane u Brusju, Gdinju i Sućurju, a sva ta hvarska mjesta imaju župne crkve posvećene svetom Jurju, što je ujedno i vrlo specifično da na jednom otoku postoje tri župne crkve posvećene tom, prilično osobitom svecu.

Pjesme s morem i vodom

Usmena pjesma *Sijala Mare murtelu* sigurno pripada mediteranskoj, primorskoj usmenoj tradiciji, a najveći broj inačica te pjesme zapisan je upravo na otoku Hvaru.³⁰ U cijelom usmenoknjiževnom korpusu skupljenom na Hvaru zapisano je 17 inačica³¹ od toga ih je osam³² cjelovito, dok su ostale fragmentarne. Samo su tri inačice te usmene balade³³ zapisane na istoku Hvara i to u Zastrazišću, sve ostale

*Jer je Jure roda viteškoga
on pogubi zmaja ognjenoga
u Sibiru kod Sirine grada
Tu duboko jezero bijaše*

zmaj nemili u njem prebijaše (Nikola Anić, br. 3 – Sućuraj, istaknula A. P. L.).

³⁰ “Delorko upozorava na inačice, uspoređuje vlastite zapise kazivanih pjesama sa zapisima iz prijašnjih klasičnih rukopisnih ili tiskanih zbirki, te usmeno pjesništvo povezuje s hrvatskom književnom tradicijom. Navest ćemo samo dva primjera u kojima Delorko navodi veći broj inačica: uz pjesmu *Sijala More murtelu* (u našem izboru pjesma br. 6; skupljač Petar Ružević), Delorko navodi 16 inačica, od toga 7 sa otoka Hvara” (Perić-Polonijo 1995:323). U skupljenom korpusu hvarske usmene poezije ima 17 inačica te pjesme.

³¹ 1) Luka Bervaldi Lucić a) – br. 19 (Stari Grad); 2) Petar Ružević – br. 66 (Stari Grad); 3) Dobronić a) (N 56) – br. 3847 (Stari Grad), 4) Dobronić a) (N 56) – br. 3895 (Jelsa), 5) Dobronić b) (N 58) – br. 672 (Vrbanj); 6) Dobronić c) (N 70) – br. 938 (Zastrazišće); 7) Dobronić c) (N 70) – br. 1034 (Hvar); 8) Dobronić c) (N 70) – 1067 (Sveta Nedilja); 9) Dobronić c) (N 70) – 1078 (Sveta Nedilja); 10) Dobronić c) (N 70) – br. 1085 (Sveta Nedilja); 11) Delorko a) – br. 69 (Brusje); 12) Delorko b) – br. 43 (Pitve); 13) Delorko b) – br. 57 (Zastrazišće); 14) Delorko b) – br. 114 (Rudine); 15) Lozica et al. – br. 1 (Brusje); 16) Perić-Polonijo i Lozica – *Sijala Mare bosilje* (Brusje); ovo je najposebnija inačica jer se za razliku od svih ostalih ovdje sije bosilje, a ne murtelu, a Maru ne otmilju mornari, već kapetan Ivo. Tu sam inačicu preuzela iz tiskane antologije “Tanahna galija” i rada “Usmena književnost otoka Hvara”, koje je obje priredila Tanja Perić-Polonijo. Rukopis koji autorica navodi kao izvor: Perić-Polonijo, Tanja i Lozica, Ivan: “Folklorna građa s otoka Hvara”, 1984., IEF rkp. 1122; 17) Dukić – br. 102 (Zastrazišće).

³² Petar Ružević – br. 66 (Stari Grad); Dobronić b) (N 58) – br. 672 (Vrbanj); Delorko b) – br. 43 (Pitve), br. 57 (Zastrazišće) i br. 114 (Rudine); Lozica et al. – br. 1 (Brusje); Perić-Polonijo i Lozica – (Brusje); Dukić – br. 102 (Zastrazišće).

³³ Dobronić c) (N 70) – br. 938 (zapis je napravljen u Jelsi, ali je kazivač rođen i odrastao u Zastrazišću); Delorko b) – br. 57 (Zastrazišće); Dukić – br. 102 (Zastrazišće).

inačice skupljene su u zapadnim hvarskim naseljima. Radnja pjesme je sva uronjena u *mediteransko*: bilje, more, mornare, brod. Mare je u nedjelju sijala murtelu, tj. bosiljak (*Ocimum basilicum*), (u jednoj inačici *bosilje*), ali što ju je rjeđe sijala, to joj je gušće nicala. Mornari koji prolaze pored nje upitaju je za cijenu murtele. Ona im odgovara da je po jedan dukat, ali za njih je po dva dukata. Oni je pozivaju na brod da izbroji dukate, u međuvremenu pripreme brod za plovidbu i s njom odjedre. Očito je more jednako sudbonosno i “kobno” za primorke i otočanke kao što su rijeke za djevojke s kopna. Kad Mare shvati prijevaru, poručuje majci (ili izravno ili preko glasnika – sokola) što da napravi s njezinom imovinom. Obično traži da krunicu odnese u crkvu na oltar, a odjeću podijeli ili baci u vodu koja će je odnijeti onako kao što je i nju odnijela od majke. Namjerno je upotrijebljen pojam “voda” jer je gotovo u svakoj zapisanoj varijanti te usmene pjesme ta “voda” drukčije imenovana. U zapisima Petra Ruževića i Ante Dobronića Mare ne traži da majka baci odjeću u vodu.³⁴ Inačica *Sijala Mare bosilje* također nema poruke majci, ali je pjesma cjelovita i zaokružena pa je uvrštena s ostalim inačicama koje imaju “vodeni” kraj. Najčešće je to Dunav, jednom bunar i dva puta more. Najlogičnije bi bilo da majka baci odjeću u more, imitirajući način na koji je Mare odvedena od nje, kao u inačicama zapisanim u Brusju.³⁵

Tablica 11. Prikaz toposa mora i vode u hvarskim inačicama usmene balade *Sijala Mare murtelu*

Delorko a) br. 43	Pitve	“neka zahiti u Dunav , neka je voda odnese kako i mene od majke!”
Delorko b) br. 57	Zastražišće	“a onu moju suknjicu, neka je baci u Dunav , neka je Dunav odnese ko mene Maru od majke!”
Delorko b) br. 114	Rudine pokraj Staroga Grada	“a onu moju brnicu, neka je baci u bunar , neka je bunar odnese, ko mene more od majke!”
Lozica et al. br. 1	Brusje	“a one moje postole neka ih baci niz more , neka ih more odnese kako no' Maru mojke.”

³⁴ Petar Ružević – br. 66 (Stari Grad) – “jer će me mojka karati, / da ga griem zalivati!”; Dobronić br. 672 (Vrbanj) – “a onu moju brnicu podari sirotami”.

³⁵ Na svojim sam terenski istraživanjima na Hvaru (2006.) u Brusju snimila i transkribirala jednu inačicu pjesme *Sijala Mare murtelu* u kojoj se na kraju pojavljuje more: “neka ga **more** odnese/ kao što je Mare od majke.” (Tonka, Brusje, 75). Cjeloviti zapis nalazi se u poglavlju “Prilozi” na kraju rada.

Perić-Polonijo i Lozica	Brusje	<i>“Kad vidio mladi Ivo l’jepu Maru u demiji, od kraja se odr’ješili niz to more zajedrili, i odveli l’jepe Mare.”</i>
Dukić br. 102	Zastražišće	<i>“a ono ruho crveno, neka ga baci u Dunav neka ga Dunav odnese ko što j’ mene Maru od majke.”</i>

Zanimljivo je da jedino Brusje od svih mjesta u kojima je zapisana ova usmena balada ima pogled na more, oni “vide more”. Ostala su naselja smještena u unutrašnjosti i posjeduju svoje uvale preko kojih imaju izlaz na more. U istočnim hvarskim naseljima, uz iznimku Zastrazišća, nije zapisana nijedna verzija ove morske balade. S druge strane, položaj sela Zastrazišća je drukčiji od svih ostalih naselja na prostoru Plama. Iz jednog dijela mjesta se vidi more i dio zapadnog dijela otoka, osim toga njihova je tradicija, za razliku od ostalih istočnih hvarskih naselja, prožeta morem i morskim. Jedna od najljepših hvarskih usmenih predaja je ona o propasti “koljena” Haračića, zastražiške obitelji koja je nestala jer su prokleli “morskog čovjeka”.³⁶ K tomu, pasionska baština, toliko poznata i istraživana na zapadu otoka, vrlo je snažna i u istočnim hvarskim naseljima (križni put imaju zajedno sela Gdinj i Bogomolje, a zasebno sela Poljica i Zastrazišće). Ponovno je specifičan zastražiški put križa u Velikom tjednu, gdje križem blagoslivljaju i more:

Imamo procesiju koja ide u Poljica i spuštamo se starim putem u Stinivu, šta nigdje nije u svijetu nego tu kod nas, moći se križ u more, blagoslovimo more i vratimo se u crkvu. Interesantna je ta procesija na Veliki četvrtak kroz mjesto i navečer kroz vatru. Jer naftu miješamo sa lugom i kuda ide sveti križ, tu se upali kad se smrači i onda je to kroz ove naše male uličice u zaseocima fantastično. (...) (Karmelo Barbarić, Zastrazišće, 44; intervju održan 31. listopada 2006. u Zastraziću).

Supostojanje mora i vode u istoj pjesmi, točnije zamjena mora vodom, zapravo je pokazatelj udaljenosti od mora, nečega što ukida stvarnost povezanosti i bliskosti s morem i svim manifestacijama pomorskog i primorskog života. Marina majka, a time i Marin dom, nije blizu mora u usmenim pjesmama gdje traži da se njezine osobne stvari bace u vodu, a ne u more koje je zapečatilo njezinu sudbinu. Budući da “ne vide” more, pojedina otočna hvarska mjesta, osobito ona koja su smještena na središnjem dijelu otoka, nisu njime obilježena kao otočani koji žive uz more ili u njega gledaju. To potvrđuje i davnu, konstantno perpetuiranu igru stereotipnih opreka Vlah/Vlaj s jedne strane i Primorac/Bodul s druge strane na čitavoj

³⁶ Jednu verziju zapisala je Maja Bošković-Stulli 1966. u Zastrazišću. U rukopisu “Narodne pripovijetke, predaje i pjesme s otoka Hvara, sv. II, IEF rkp. 884/II – br. 119. U svojim sam intervjuima u Zastrazišću (2006.) dobila još jednu inačicu te predaje koju u cjelini donosim u *Prilozima* na kraju rada.

istočnojadranskoj obali, u kojoj se osnovni argumentacijski okvir nadijevanja imena i ruganja zasniva na “pogledu na more” i udaljenosti od njega. Ova izrazito “morska” pjesma potvrđuje je razgraničavanja i unutar otočnoga svijeta, dokaz da je more sudbinska stvarnost samo onih ljudi kojima služi kao životni i prostorni orijentir, kao sudbina.

Na otoku Hvaru potvrđeno je supostojanje dvije usmenoknjiževne tradicije, praćenjem upisivanja toposa mora i vode uočena je razlika u predodžbama te dvije različite “vode” u usmenim hvarskim pjesmama. Doživljaj mora u usmenom pjesništvu na zapadnom, mediteranskom, starosjedilačkom dijelu otoka Hvara mnogo je realističniji, more nije samo arhetip, već i geografska stvarnost uz koju se živi i po kojoj se plovi, dok je u usmenim pjesmama sakupljenim na istočnom, doseljeničkom dijelu otoka zastupljeniji topos vode i svi oblici te vode (rijeke, jezera, izvori i sl.) U usmenom pjesništvu sakupljenom u 20. st. predodžba mora prodrla je i u poeziju istočnoga dijela Hvara, dok je topos vode učestaliji u usmenoj poeziji na zapadu otoka. Zanimljive su usmene pjesme u kojima se pojavljuje simbioza “(po)morskih” i “vodenih” motiva (primjerice u inačicama pjesme *Sijala Mare murtelu*) te njihova pojava u oblicima netipičnim za dominantu usmenu tradiciju (primjerice u ustaljenim formulama i epitetima, u postupcima lokaliziranja pojedinih sadržaja). U ovakvim su primjerima stopljeni pomorski i kontinentalni motivi, međusobno prožeti i ponekad začudno ujedinjeni, baš kao što su jedni drugima i svojim tradicijama prožeti današnji stanovnici otoka Hvara.

PRILOZI

Terenski zapis pjesme “*Sijala Mare murtelu*” zapisan 2. studenoga 2006. u Brusju. Kazivačica Aneta Hure rođena Mihovilčević, 1931.; roditelji – majka Soljačić (Jelsa), otac Mihovilović Brušanić.

Sijala Mare murtelu,
u onu prisvetu nediju,
ča ju je ritkije sijala,
to joj je gušće nicala.
Tuda prolaze mornari,
mornari Mari govore:
“Pošto je Mare murtela?”
– “Svaka je kita po dukat,
a vam mornarin i po dva.”
“Donesi Mare na brode
da mi brojimo dukate.”
Donila Mare na brode
Mornar mornaru namigne,
Baci se škalu u more

Prisiku ćordon konope.
Kada se Mare okreni,
Dalek mi je kraj rojeni.
Tuda proleti soko siv
Ča ga je Mare gojila.
Sokolu Mare govori:
“Sokole sivi pitomi,
ti reci mojoj materi,
da ono ruho zeleno
neka ga dade sirotam,
a onu moju krunicu,
neka je stavi na oltar,
a ono moje crveno,
neka ga more odnese,
kao što je Mare od majke.”

Terenski zapis predaje “O Haračića koljenu” 31. listopada 2006. u Zastrazišću. Kazivač: Karmelo Barbarić – Karmelino, rođen 1962. iz Zastrazišća, oba roditelja su mu Zastraziščani: otac Pavao Barbarić, majka Barica rođ. Fistonić.

A: Otkuda se naselilo Zastrazišće?

– Iz Hercegovine, zapadne, to možemo gledati iz perspektive naše crkvice svete Barbare. Imamo blizu svete Barbare jednu maslinu koja je prije Krista. Imamo certifikat koji je ostavio Niko Duboković i vlasnik Tihomir Beroš to posjeduje, u sklopu toga je bunar, groblje, ruševine starih kuća, pošto su prvi ljudi u Zastrazišću tu su živjeli i tamo je stara kula i tamo su živjeli Haračići u tu kulu. Ima legenda, kako su lovili morskog čovjeka i on ih je prokleo i oni su nakon 9 koljena svi umrli; u suštini došla je kuga, neki su možda ostali živi i od tamo su pobjegli tu. Tamo su živjeli ti Haračići i lovili su tog morskog čovjeka i on je njima bio kao sluga, poslužni. Međutim kao u svim familijama i tamo je bila jedna stara žena, zločesta, koja ga je maltretirala i jedan dan kad je frigala gire, onda mu je rekla da stakne onu glavnicu ispod crnoga i onda je otišo, i onda ga je namjerno polila uljem. Kako ga je ona polila, on se opečen kotrlja prema moru i njih proklinjao, i prokleo ih je, i onda su oni zbog njihovih kletvi tu stvarno nestali. Došla je kuga i oni su izumrli i više u Zastrazišću ne postoje Haračići.

NAVEDENA LITERATURA

- Bošković-Stulli, Maja. 1970. “Balada o Marku Kraljeviću i bratu mu Andrijašu”. U *Zbornik radova o Petru Hektoroviću*. J. Ravlić, ur. *Kritika* 6:182-199. [posebno izdanje časopisa].
- Bošković-Stulli, Maja. 1999. *O usmenoj tradiciji i životu*. Zagreb: Konzor, 83-116.
- Bošković-Stulli, Maja. 2003. “Narodne pjesme iz Dalmacije – priobalje i zaleđe”. *Narodna umjetnost* 40/2:43-59.

- Bošković-Stulli, Maja. 1962. “Pomorska tematika u našoj narodnoj književnosti”. U *Pomorski zbornik povodom 20-godišnjice Dana mornarice i pomorstva Jugoslavije I*. G. Novak i V. Meštrović, ur. Zagreb: Institut za historijske i ekonomske nauke, 504-536.
- Božanić, Joško. 1997. “Terra mariqua”. *Glasje* 7/8:97-100.
- Delić, Simona. 1999. “Poetika domaćege internacionalizma u komparativnom proučavanju hrvatske pripovjedne pjesme: balkanska balada, mediteranski folkloristički vidici”. *Književna smotra* 31/112-113(2-3):103-108.
- Delorko, Olinko. 1964. “O nekim inačicama poznate hrvatske narodne romance ‘Vozi-la se šajka mala barka’”. *Zbornik za narodni život i običaje* 41:63-87.
- Delorko, Olinko. 1976. *Narodne pjesme otoka Hvara*. Split: Čakavski sabor.
- Delorko, Olinko. 1979. *Zanemareno blago. O hrvatskoj narodnoj poeziji*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Dukić, Davor. 1992. “O usmenoj epici u Dalmaciji”. U *Zmaj, junak i vila. Antologija usmene epike iz Dalmacija*. D. Dukić, ur. Split: Književni krug Split.
- Dukić, Davor. 2004. “Predgovor”. U *Usmene epske pjesme I.*, D. Dukić, ur. Zagreb: Matica hrvatska, 9-59.
- Goleniščev-Kutuzov, Ilija Nikolajevič. 1971. “Istraživači i narodni pjevači”. U *Usmena književnost. Izbor studija i ogleda*. M. Bošković-Stulli, ur. Zagreb: Školska knjiga, 185-217.
- Grbić, Jadranka. 1998. “Predodžbe o životu i svijetu”. U *Etnografija. Svagdan i blagdan hrvatskoga puka*. J. Čapo Žmegač et. al., ur. Zagreb: Matica hrvatska, 296-336.
- Jagić, Vatroslav. 1948. “Dunav-Dunaj u slavenskom narodnom pjesništvu”. U *Izabrani kraći spisi*. M. Kombol, ur. Zagreb: Matica hrvatska, 150-176.
- Katičić, Radoslav. 2007. “Ljuta zvijer”. *Filologija* 49:79-135.
- Katičić, Radoslav. 2008. “Trudan hod”. *Filologija* 50:39-143.
- Katičić, Radoslav. 2008. “Zeleni lug”. *Filologija* 51: 41-132.
- Kovačić, Joško. 2008. “Prilozi za Martina Benetovića – Benkovića”. *Čakavska rič* 36/1-2:159-188.
- Lozica, Ivan. 1990. “Favorizirani i zanemareni žanrovi u usmenoj tradiciji”. *Narodna umjetnost* 27:111-119.
- Pavličić, Pavao. 2006. *Skrivena teorija*. Zagreb: Biblioteka Theoria, Matica hrvatska.
- Perić-Polonijo, Tanja. 1995. “Usmena književnost otoka Hvara”. U *Otok Hvar*. M. A. Mihovilović, ur. Zagreb: Matica hrvatska, 319-337.
- Perić-Polonijo, Tanja. 1996. “Usmena lirika u Dalmaciji”. U *Tanahna galija. Antologija usmene lirike iz Dalmacije*. T. Perić-Polonijo, ur. Split: Književni krug Split, 7-92.
- Perinić, Ana. 2009. “Dva otoka Hvara”. U *Destinacije čežnje, lokacije samoće. Uvidi u kulturu i razvojne mogućnosti hrvatskih otoka*. I. Prica i Ž. Jelavić, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatsko etnološko društvo, 173-188.

Rukopisne zbirke (prema godinama nastanka rukopisa):

19. stoljeće

- Ljubić, Šime: Narodne pjesme s otoka Hvara, MH 161, 1845. – 1847.
- Ružević, Petar: Narodne pjesme s otoka Hvara, MH 18, 1878. – 1881.
- Nališ, Rinaldo: Hrvatske narodne pjesme. Skupljene u Sućurju i Bogomolju na Hvaru, MH 12, 1885.
- Novak, Ivan: Narodne pjesme iz Vrbanja na otoku Hvaru (29 pjesama), MH 52.
- Ivančić, Anibal: Narodne pjesme s otoka Hvara, MH 5 (1886).
- Anđelinović, Miho: Zbornik Mihe Anđelinovića – 110 junačkih i ženskih pjesama sa otoka Hvara (iz Sućurja) MH 1, 1889.
- Bervaldi-Lucić, Luka a): Hrvatske narodne pjesme s otoka Hvara, MH 49, 1892.
- Bervaldi-Lucić, Luka b): Zbirka hrvatskih narodnih pjesama pjevanih po hvarskom otoku. Naučna biblioteka Split, M 123 (IEF rkp. 1004), vjerojatno 1880. – 1890.

20. stoljeće

- Tadić, Juraj: 28 pjesama iz Starigrada, IEF rkp. 71, vjerojatno iz 1896.
- Dobronić, Ante (Antun): “Muzički zapisi sa Paga i Hvara”. Godina rada: 1907. – 1947., 85 str., IEF rkp. N 56.
- Dobronić, Ante (Antun): “Zbirka narodnih popijevaka sa otoka Hvara”. Godina rada: 1938., 1946., IEF rkp. N 71.
- Dobronić, Ante (Antun): “Narodne popijevke sa otoka Hvara”. Godina rada: 1948., 310 str., godina rada: 1949., IEF rkp. N 58.
- Dobronić, Ante (Antun): “Narodne popijevke s otoka Hvara” Godina rada: 1949., IEF rkp. N 70.
- Plančić, Stjepan: Zapisi iz jednog Starog Grada na Hvaru. IEF rkp. 772, 1944.
- Bezić, Jerko: Muzički folklor otoka Hvara. IEF rkp. 837, 1965. i 1968.
- Bošković-Stulli, Maja: Narodne pripovijetke, predaje i pjesme sa otoka Hvara, sv. 1 – 2 (5 knjiga). IEF rkp. 884, 1965. i 1966.
- Ivančan, Ivan: Folklor otoka Hvara. IEF rkp. 748, 1965.
- Zečević, Divna: Usmena kazivanja u selima okolice Makarske i na otoku Hvaru. IEF rkp. 890, 1966.
- Delorko, Olinko a): Narodne pjesme iz Sinja i okolice te s jednog dijela otoka Hvara. IEF rkp. 728, 1966.
- Delorko, Olinko b): Narodne pjesme s jednog dijela otoka Hvara, IEF rkp. 750, 1966.
- Delorko, Olinko c): Nekoliko naknadnih zapisa s otoka Hvara. IEF rkp. 916, 1969.
- Lozica, Ivan; Marks, Ljiljana; Perić-Polonijo, Tanja: Građa korištena za TV emisije “Usmena književnost danas”. IEF rkp. 1123, 1983.
- Dukić, Davor: Književni folklor otoka Hvara. IEF rkp. 1358, 1990.

Anić, Nikola: “Na istočnoj panti Hvara. Sućuraj. Narodno stvaralaštvo (običaji, pjesme, šale, poslovice, uzrečice)”. Sućuraj – Zagreb, 2003., inv. br. ONŽO NZ 197.

“ONE MAN’S SEA IS ANOTHER MAN’S WATER”: THE MOTIF OF WATER IN THE ORAL POETRY OF HVAR

SUMMARY

The island of Hvar is a meeting point of the Dinaridic and the Mediterranean area, a blend of the inland and the coastal Dalmatia on a small scale, where a symbiosis of two oral literary traditions can be found in an insular area of only 300 square kilometers. The settlements on the eastern part of the island are dominated by epic, heroic, decasyllabic poems, while predominantly lyric non-decasyllabic forms are found on the western part of the island. In the analysis of the manuscript collections of oral poetry collected on the island in the course of the 19th and 20th centuries, the inscription of the geographic space on the thematic level has been explored, in particular the way in which the topoi of the sea and water are represented. The notions of the sea, the sea as a topos, a metaphor or a well-established formula, are much more frequent in the western than in the eastern part of the island. The topos of water is far more frequent in the poetry of the eastern part of the island of Hvar than in the poetry of their western co-islanders. Despite mutual influences, borrowing and localization of certain contents, the sea and the experience of the sea are the strongest evidence for the Mediterranean belonging of the population who lives near the sea and of the sea.

Key words: Island of Hvar, oral poetry, sea topos, water topos, mythic water, Mediterranean